

Sayı : 14

Sene : 1988 - 1994

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASİMEVİ
İSTANBUL 1994

ÜÇ AMASYA TARİHCİSİ VE ESERLERİ*

Fikret Sarıcaoğlu

Türkiye'de şehir tarihlerine dâir yapılan ilk sistemli incelemelerin, yaklaşık bir asır önceye kadar uzanan bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Bu çeşid çalışmaların, kitâbe ve sikkelerden yararlanarak araştırmalar yapan Halil Edhem Eldem ile şer'iyye sicillerini, vakfiyeleri, değişik yazma eserleri daha çok kullanan Hüseyin Hüsameddin Yasar tarafından başlatıldığı, her iki tertibin yolunda ilk şehir tarihi denemesinin İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya âid olduğu kabul edilmektedir¹.

Amasya, hakkında bu tür çalışmaların erken tarihlerde başladığı emsâli az şehirlerimizden biridir. Bugün zengin tarihî geçmişi ile birçok incelemeye konu olan şehrin², Amasyalı üç yazara âid tarihleri pek tanınmamıştır. Dolayısıyla burada belirtilecek olan, 1826-1947 yılları arasında çalışmalarını kaleme almış Mustafa Vâzih, Hüseyin Hüsameddin Yasar ile Osman Fevzi Olcay'ın biyografileri ve eserleri, tanıtılması yansıra yayınlarına vesile olması ümidiyle ele alınmaktadır.

I. Mustafa Vâzih b. İsmail Amasyevî, *Belâbilü'l-Vâzihu'r-râsiyye fî riyâz-ı mesâ'il'l-Amâsiyye*

* Bu çalışma, 1987-1988 Yüksek Lisans Öğretim Yılında rahmetli hocam Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na sunulmuş bir travaya dayanmaktadır. Her zaman kolaylık ve yardımlarını görmüş olduğum muhterem hocam Bekir Bey'i burada da şükran ve hürmet hisleri ile anmak istiyorum.

1 Ayrıca bk. İ.H. Uzunçarşılı, «İbrahim Erhem Paşa Âilesi ve Halil Edhem Eldem (1861-1938)», *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, II, Ankara 1948, 77.

2 Bu yayınlar için bk. İlhan Şahin-Feridun Emecen, «Amasya», *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), III, İstanbul 1991, 1-5.

A. Mustafa Vâzih b. İsmail Amasyevî

Doğum tarihi tesbit edilemeyen müellifin babası Amasya müftülerinden Çorumlu Kara İsmail Efendi'dir³. 1200 (1785-6) yılında tahsil amacıyla İstanbul'da bulunduğunu belirten Mustafa Vâzih, ders aldığı yerleri bildirmemekle beraber bu yıllarda Rum asıllı bir tabibden lâtince öğrenmeye çalışıldığını, 1791'de bir iş için İstanbul'a gelerek aynı tabibin evinde bir zaman misafir kaldığını kayd eder. Burada «Rûmiyye-i sugrâ ve kübrâ»nın pek çok bölgesini tasvir ettiğini bildiren bir kitaba tanışması (kuvvetli ihtimal Strabon'un *Georephika'sı*), onu «vatanım» dediği Amasya hakkında bir eser hazırlamağa sevk edecektir⁴. Mustafa Vâzih'in müftü ve müderris olan babasından aldığı derslerle tahsilini tamamladığı anlaşılmaktadır.

Kara Müftü-zâde lakabıyla da bilinen Vâzih Efendi'nin Amasya müftülüğü vazifesine kadar, babasının görev yıllarındaki kâtibliği dışında bulunduğu hizmetler bilinmemektedir. Müftülüğe ilk defâ, Amasya muhassıllığına ve Canik mutasarrıflığına tayin edilen Tayyâr Mahmud Bey'in tavassutu ile getirildi (20 Safer 1214/24 Temmuz 1799)⁵. Kısa bir zaman sonra yeni muhassılın iltizâm tahsilinde 1/10 yerine 1/3'i tatkibe başlaması halkın şiddetli tenkidlerine sebep olmuş, müftü Vâzih Efendi, halkın hücumu, Tayyâr Mahmud Bey'in teveccühü karşısında bir süre tereddüd göstermesine rağmen «veliyü'l-emre itâat olunması»na dâir fetvâsını vermişti. Bu kararı muhaliflerini daha da arttırdı ve Vâzih Efendi, tayin edildikten üç ay sonra, şehir ulemâsının ittifâkıyla müftülükten alındı. Bunun üzerine muhassıl Tayyâr Mahmud Bey, kendisine de muhalefet eden şehir ulemâsını tahkîr ve büyük kısmını sürgün ettikten sonra Mustafa Vâzih'i tekrar müftülüğe getirdi (Ocak-Şubat 1800). Ancak bu defâ da mütesellim kaymakamlığına tayin edilen Ömer Ağa onu vazifesinden uzaklaştırdı (Mayıs-Haziran 1800)⁶. Muhassılın vezirlikle Trab-

3 Mustafa Vâzih b. İsmail Amasyevî, *Belâbilü'l-Vâzihu'r-râsiyye fi ri-yâz-ı mesâ'ilü'l-Amâsiyye* (Belâbil), Üniversite Ktb., TY nr. 2574, vr. 2a.

4 *A.g.e.*, vr. 1b-2a.

5 Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, IV. cildin bakıyyesi, İstanbul 1935, 176.

6 Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, IV. cildin bakıyyesi, 177-180.

zon'a tayinine rağmen Amasya ulemâsı arasındaki münâzaalar bitmedi ve bu arada üç müftü değiştirildi. 1803'de âsî Gürcü Osman Paşa'yı mağlub ve fermân üzere idam ederek Amasya'ya gelen Tayyâr Mahmud Paşa, Mustafa Vâzih'i üçüncü ve son olarak müftülük makamına getirdi (26 Ekim). Ancak şehir ulemâsının dinmeyen muhâlefeti sebebiyle Paşa'nın dönüşünü müteâkib Vâzih Efendi fetvâdan uzaklaştırıldı (Şubat 1804). Bu yüzden başlayan ve Tayyâr Mahmud Paşa'nın Amasya'yı kontrolü altına almasıyla sonuçlanan olaylar sırasında Mustafa Vâzih'in durumu açık değildir⁷. Tebeddüllerden sıkıntılı müellif, kendisinin «germ ü serde ve ezâ-yı merd ü nâ-merde tahammül edemeyüp fetvâdan isti'fâ ...» ile ayrıldığını ifâde eder⁸.

Mustafa Vâzih daha sonra, babasının ilk müderrisi olduğu Amasya Sungurlu Medresesi'ne, kardeşi Hâfız Mehmed Efendi'nin vefâtını müteâkib müderris tayin edilmiştir (1815)⁹. 11 Receb 1247 (16 Aralık 1831)'de Amasya'da vefat eden müellif¹⁰, vasiyeti üzerine Şamlu mahallesi Alagöz Baba türbesi haziresine defn olunmuştur¹¹. Ölümünden sonra son vazifesine getirilen Nîmet Efendi adlı oğlu ile XIX. asır sonlarında Tâciye câmii vakıf dükânlarını tasarruf eden torunları bilinmektedir¹².

B. *Belâbilü'l-Vâzihu'r-râsiyye fî riyâz-ı mesâ'ili'l-Amâsiyye*

Mustafa Vâzih'in bu eseri henüz yazma haldedir. *Belâbil*'in bazıları eksik ve farklı metinleri ihtivâ eden nüshalarına değişik kütüphanelerde rastlanılmaktadır¹³.

7 Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, IV. cildin bakıyyesi, 181-196.

8 *Belâbil*, Üniversite Ktb., TY nr. 2574, vr. 54a.

9 Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, I, İstanbul 1330, 294.

10 *Belâbil*, Süleymaniye Ktb., Yazma Bağışlar Kısmı, nr. 3267, vr. 72a. Burada, eserin değişik kütüphanelerdeki nüshalarının müstensihisi olan Emrullâh Vehbi, Vâzih'in da vasiyeti üzerine ölüm tarihini ve mezarının yerini belirtmektedir. Müellifin vefât yılı *Osmanlı Müellifleri*'nde 1247/1831 (III, İstanbul 1342, 145), *Amasya Tarihî*'nde 1251/1835 (I, göst. yer) yılı olarak verilmiştir.

11 Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, I, 205.

12 *A.g.e.*, I, 167.

13 *Belâbil*'in şimdilik bilinen nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktb., Nâfiz Paşa Kısmı, nr. 247 (Müellife âid mühürlü bu nüsha muhtemelen onun hatını ve eserin tam adını göstermektedir); Üniversite Ktb. TY nr. 6280, 3575,

Eserin metinlerinde görülen bir takım farklılıklar, müellifin değişik tahrirlerinden veya müstensihlerin tasarruflarından ileri gelmelidir. Mustafa Vâzih'in mührünün de bulunduğu nüsha muhtemelen müellif hattı olup mukaddeme, üç fasıl ve hâtimedden sonra «mes'ele-i tarih-i Amasya» başlığı altında verilmiş şehrin tarihçesini ihtivâ etmektedir¹⁴. Bu nüshaya göre eserin te'lif sebebi ise, 1239 (1823-4)'de şehre gelen Sivas ve Amasya vâlisi Seyyid Mehmed Paşa'ya takdim etmek isteği ile tecrübelerini aktarmak düşüncesidir¹⁵.

Belâbil'in diğer nüshaları Vâzih Efendi'nin biyografisinde kısaca belirtilen «sebeb-i te'lif» faslı ile başlamaktadır. Metin tertibinde farklı bir usûlün takib edildiği, klâsik fıkıh kitapları başlıklarının eserde, Amasya'yla ilgileri kurularak biraz değiştirilmiş fasıl adları şekline çevirildiği görülmektedir. Şehirle alakalı meseleler fetvâlar hâline getirilmiş¹⁶ ve bu suâl-cevâblar ile metnin yarısına yakın kısmı tamamlanmıştır. Fetvâların sıralanışının nüshalara göre değiştiği eserde, bazan arada hikâyeler nakl edilirken genellikle cevâbdan sonra hükme esas olan kitabın ismi ve ibâresi verilmektedir. Söz konusu kitaplar ise *Mecma'u'l-bahreyn*, *Eşbâhu'n-nezâir*, *Mühimmâtü'l-müftî*, *Dürr-i muhtâr*, *Mir'ât*, *Hidâye*, *Mülteka'l-ebhur* vb. gibi hemen her kadı ve kâtiblerinin elinin altında bulunan eserlerdir.

Şehrin tarihiyle ilgili doğrudan verilen bilgiler «tafsilü'l-makâlât ve tekmilü'r-rivâyât ...» faslı ile başlayan metinlerdedir. Bu

2574 (Amasya'nın tarihi ile ilgili doğrudan bilgilerin verildiği kısmı ihtivâ eden son numaralı yazma, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde mezuniyet tezleri olarak bugünkü harflere nakl edilmiştir : Seminer Ktb., Tezler nr. 2239, 2241); Süleymaniye Ktb., Yazma Bağışlar Kısmı, nr. 3267 (Eserin adı burada, *Belâbilü'r-râsiyye fi târih-i Amâsiyye* şeklindedir); Berlin, Staatsbibliothek, Ms. or. oct. 2000 (H. Sohrweide, *Türkische Handschriften*, III, Wiesbaden 1974, 88-90).

14 Süleymaniye Ktb., Nâfiz Paşa Kısmı, nr. 247.

15 Vr. 3a.

16 «Amasya'da beyne'l-ahâli ipek böceğini ve tohumunu alur satar olsalar câiz midir, el-cevâb: câizdir» (*Belâbilü*, Süleymaniye Ktb., Yazma Bağışlar Kısmı, nr. 3267, vr. 20a); «Amasya'da Gönülsüz ve Karaağaç Meydanı ve Ok Meydanı nedir, el-cevâb: Mer'â ve nûzhetgâh-ı ahâlf olmak için hîn-i fetihden terk olunmuş yerlerdir, yine ilâ mâşâallâh alâ hâlihi kalur ve bağ ve gars olunmaz ve toprağı alınmaz» (vr. 16b) vb.

rada şehrin mevkii, güzellikleri, fethinin sebepleri, kitâbelerinin tercümesiyle manastırları bazı «garîbe» ve küçük şiirlerle birlikte belirtilir. Şehir halkının tabiatları, şehid veya tahkîr edilmiş ulemâya âid mersiyeler, Vak'a-i Hayriyye'den memnûniyeti bildiren şiir ve yine suâl-cevâb tarzı ile kaleme alınmış biyografik bilgilerle¹⁷ *Belâbil* sona ermektedir.

Mustafa Vâzih, yukarıda misâlleri verilen kitab adlarının dışında özellikle Selçuklu ve yaşadığı zamana kadar ki Osmanlı devri olayları için kullanması muhtemel eserleri belirtmemiştir. XIX. asrın başlarında kaleme alınan *Belâbil* için müellifin, genel tarih kitaplarından, bildiğini iddia ettiği lâtincesi ve vazifeleri gereği arabçaya, farsçaya olan ülfeti ile kitâbelerden, yakınında bulunduğu şer'iyye sicillerinden yararlandığı ifade edilebilir. *Belâbil*'de müellifin şâhidi olduğu olaylara dâir bilgileri ile Amasya'nın devrindeki coğrafyasını gösteren fetvâları kıymete sahiptir.

Mustafa Vâzih'in eserini satır satır incelediği anlaşılan Hüseyin Hüsameddin verilen bilgilerin tarihe uygun düşmediğini belirtirken, bunun bir tarih olamayacağını kayd eder¹⁸. *Amasya Tarihi*'nin I. cildinde *Belâbil*'in, künyesi ile gösterildiği on sekiz yerin on ikisinde cerh veya tezkibine yönelinmesi, tenkidin ölçüsü hakkında bir fikir verebilir. Ancak Yasar'ın Vâzih Efendi'yi, zâlim gösterdiği Tayyâr Mahmud Paşa'nın adamı şeklinde telkine çalıştığı¹⁹, bu sebeble de *Belâbil*'e müsâmaha ile bakamayacağı tahmin olunabilir.

Müellifin diğer eserleri ise, *Şerhü'l-ezân ve dellâlü'l-cinân*²⁰, *Tercüme-i Kadı Hemedân min hikâyât-ı Gülistân (Güldeste-i Gülistân li-hediyeti'l-ihvân)*, *Gazeliyât*, *Tûti-i Vâzih-beyân*, *Belâ-yı Vâzih safâ-yı lâ'ih* isimlerini taşımaktadır²¹. Nüshalarının yerleri

17 «Sultan Selim-i Cihângîr ulemâsından Zenbîlî Ali Efendi Amasyalıdır, el-cevâb: Amasyalıdır, babasına Cemâl Efendi derler imiş, hâlâ Temennâ mahallesi bunların umrânıdır» (vr. 71b) vb.

18 *A.g.e.*, I, 333.

19 *A.g.e.*, IV. cildin bakıyyesi, 177-194.

20 *Belâbil*, Üniversite Ktb., TY nr. 6280, vr. 99a; Bursalı Mehmed Tâhir, *OM*, III, 145.

21 *Belâbil*, Süleymaniye Ktb., Nâfiz Paşa Kısmı, nr. 247, temellük varağı; Üniversite Ktb., TY nr. 6280, vr. 99a.

bilinmeyen bu eserler *Belâbil* yazmalarında bazan farklı şekillerde isimlendirilmiştir.

II. Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*

A. Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar

Hüseyin Hüsameddin, Amasya Çorbacı mahallesindeki evlerinde Receb 1286 (Kasım 1869)'da doğduğunu, babasının Abdî-zâde lakaplı Hacı Mehmed Ağa ve annesinin Zâhîde Hatun olduğunu *Amasya Tarihi*'ne aldığı kısmî otobiyografisinde belirtmektedir²². Buna göre Balı Mektebi'nde hâfız-ı *Kur'ân* olmuş, rüşdiyeyi birincilikle bitirdikten (1877) sonra, İstanbul'a gelerek hâl tercümesinde isimlerini verdiği hocalarından on yıl süreyle ders ve Kalendarhâne Medresesi'nde «üstâdım» olarak ifâde ettiği Ahmed Nureddin Efendi'den icâzet almıştır (1899). Arada kısa süreler için Girid (1894) ve Suriye'ye (1895) seyahat ederek Hicaz'a kadar gitmiştir²³.

Yasar'ın ilk vazifesi Meşihat Dâiresi Askeriye Mahkemesi mukayyidliğidir (1898). Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi'nin tavassutu ile getirildiği surre-i humâyûn eminliği dolayısıyla 1901'de ikinci defâ Hicaz'a giden Hüseyin Hüsameddin, dönüşünü müteâkıb Köprü (1903), Osmanlık (1905), Niksar (1910)²⁴, Refâhiye (1911) kazâ nâibliklerinde bulunmuş ve bir süre sonra Evkaf Nezâreti Kuyûd-ı Kadîme mütercimliğine getirilmiştir²⁵. Nezâretin 1923'de lâğvı üzerine İstanbul Evkaf Müdürlüğü arabça mütercimi sıfatıyla görevine devam eden yazar, Tarih-i Osmânî Encümeni (daha sonra Türk Tarihi Encümeni) ile kuruluşundan itibaren Türk Dil Kurumu'nda üye olarak bulunmuştur²⁶.

Amasya Tarihi'nin yazarı Hüseyin Hüsameddin Yasar 10 Şubat 1939'da İstanbul'da vefât ederek Feriköy mezarlığına defn

22 I, 334.

23 I, 334-339.

24 I, 339-340.

25 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, II, İstanbul 1980, 126.

26 «Yasar, Hüseyin Hüsameddin», *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1971, 419.

olunmuştur²⁷. Anneleriyle beraber Amasya Hüseyin Dede türbesinde medfûn Halil ve Fatma isimli kardeşleri, Kemâl, Cemâl, Celâl adlı oğulları ile bir kız evlâdı bilinmektedir.

B. Amasya Tarihi

Amasya Tarihi'nin tamamı henüz basılmamıştır. Bugün eserin I. (İstanbul 1330, 424 s.)²⁸, II. (İstanbul 1332, 492 s.), III. (İstanbul 1927, 292 s.), IV. (İstanbul 1928, 240 s.) cildleri ile IV. cildin bakıyyesi (İstanbul 1935, 199 s.) basma²⁹, V. cildi kayıp³⁰ ve VI.-XII. cildleri yazma haldedir³¹.

Tarih'in ilk cildi şehrin kuruluşundan itibaren semt, kale, mağara, mahalle, câmi, türbe ve tarikatlarına; şeyh, âlim, hattât ve ediblerine; coğrafi, tarihî mevkileriyle bucak, ilçe ve kasabalarına ayrılmıştır. Bu cild Amasya ve Amasyalılar hakkında bir genel giriş mahiyetindedir. II. cild Hitit'lerden başlamak suretiyle 1335'de son bulan Anadolu İlhânî hükümetine kadar olan Amasya'nın tarihini ihtiva etmektedir. Yasar bu dönemi «Amasya'nın 1. tarihî devri» olarak belirtir. Türklerin nesepleri, eski dinleri, meziyetleri ve müslüman olmalarıyla diğer kabileler hakkında bilgiler, Amasya'ya hâkim olmuş hükümetler aynı cildin konularındadır. III. cild, Azerîlerin şehre gelişinden itibaren beylikler, Osmanlı devri ile vezîriâzam Kuyucu Murad Paşa'nın 1608'de bölgeyi celâlîlerden

27 Nazmi Çağan, «Bir Tarihçinin Yıldönümü Hüsamettin Yaşar» *Dünya Gazetesi* (29 Temmuz 1964), s. 3.

28 Bu cildin Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş tarafından yapılan sadeleştirilmesi, yazarın hayatı ve eserleri, şehre âid fotoğraflar, lugatçe ve indeks ilâveleriyle Amasya Belediyesi Kültür Yayınları arasında yayımlanmıştır (Ankara 1986).

29 Karş. Turgut Akpınar «Amasya Tarihi», *DİA*, III, İstanbul 1991, 6-7. Ayrıca, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı'nda eserin IV cildinin transkribi ve biyografik taraması lisans tezleri olarak yaptırılmıştır: AÜİF Ktb., nr. Y-19507-19527 (1975-1976); Y-29280, 29311, 29923, 29983 (1991-1992).

30 Basılmak için verildiği Gayret Matbaası yangınında telef olduğu rivâyet edilir.

31 Süleymaniye Ktb., Mikro Film Arşivi nr. 3681-3682. *Amasya Tarihi*'nin Yasar tarafından temize çekilmiş bu cildleri Amasya Belediyesi'nce neşr edilmek üzere satın alınmıştır. Halen adı geçen kütüphane müdürlüğünde muhâfaza edilmektedir.

temizlemesine kadar olan dönemi tasvir etmektedir («2. tarihî devir»). IV. cildde, bu tarihten 1687 yılına gelen şehrin tarihi ile 1708'e uzanan dönemin âlim, şeyh ve vâlilerine yer verilmiştir («3. tarihî devir»). IV. cildin bakıyyesinde ise Amasya'nın 1708-1805 yılları arasındaki tarihi ele alınmaktadır («4. tarihî devir»). II. cildten itibaren kronolojik sıra ile verilen tarihî olaylar devrin idâreci ve âlimlerinin adlarına açılan başlıklarla ve bunların işbaşında buldukları süreler takip edilerek kayd olunmuştur. Bu arada kayıp V. cildin 1805'den yazarın zamanına kadar olan tarihe dâir (belki 5. tarihî devir) olması muhtemeldir.

Yazma halde bulunan VI. cild (13 Safer 1350/30 Haziran 1931, 808 s.) «Amasya vilâyetinin Türkler eline geçtiği günden itibaren Amasya şehri dâhilinde zuhûr, ikâmet ve bir sûretle iştihâr eden mülûk, ümerâ, vüzerâ, erkân, sudûr, ulemâ, kuzât, hükkâm, a'yân, udebâ ...» ve benzerlerine âid biyografi bendlerinin alfabetik olarak sıralanacağını bildiren ifâdelerle başlamaktadır. (ا) harfli şahıs biyografileri VII. cildin (25 Cumâdelülâ 1350/8 Ekim 1931, 675 s.) sonuna kadar devam etmiş, VIII. cildde (7 ramazan 1350/16 Ocak 1932, 580 s.) (ب) harfine geçilmiştir. Aynı cildde Mir Hasan'ın siyâset-nâme benzeri bir arabça risâlesine yer verilmiştir. Alfabetik biyografi bilgileri kaydına devam edilen *Amasya Tarihi*'nin IX. (19 Zilhicce 1350/26 Nisan 1932, 606 s.) ve X. (13 Safer 1351/18 Haziran 1932, 560 s.) cildlerinde (ج) harfine kadar gelinmiştir. Bu cildde ayrıca Selçuk isminin menşei ve anlamı üzerinde durulmaktadır. Aynı harfi takip eden XI. cildten (Muharrem 1356/Mart-Nisan 1937, 613 s.) sonraki XII. cild (192 s.) (د) harfinde yarım kalmıştır. *Amasya Tarihi* bu son cildde «Osman Paşa Gürcü-zâde el-hâcc» bendi ile kesilmektedir.

Tarih'in Yasar tarafından temize çekilmiş ve tamamlanma tarihleri belirtilmiş söz konusu cildlerinde, zaman zaman boş varak veya satırlar, derkenârlar, sahlalar bulunmaktadır. Dâima kırmızı mürekkebe ile yazılmış bend başlıklarında mahlas veya lakablar isimden sonraya alınmıştır. Yarım kalan XII. cild dışındaki cildlerin sonlarında esâmi fihristleri verilmektedir.

Hüseyin Hüsameddin, rüşdiye tahsilinden itibaren Amasya şehriyle ilgili her şeyi merakla öğrenmeye çalıştığını, eserinin

uzun ve yorucu bir mesâinin sonucu olduğunu bildirmektedir. Çeşitli vesilelerle bulunduğu Hanya, Şam, Köprü, Lâdik, Mecidözü, Çorum, Merzifon, Hacıköyü, Bursa, Selânik ve Amasya ile uzun süre görev yaptığı İstanbul'un kitâbelerini, kütübhânelerindeki yazma eserleri, vakfiye sûretlerini, kadılık sicillerini vb. malzeme-yi incelemeye çalışmış olan yazar, yeri geldikçe ilgili şahıslara da başvurarak eserinde kullanabileceği pek çok bilgi toplamıştı³². Kendisinin «bir sandık evrâk-ı târihiyye» şeklinde ifâde ettiği notlarının³³ *Tarih*'de tefriki, ne ölçüde aktarıldıklarının tesbîti tatmin edici bir sonuç getiremez. Yasar'ın bu hacimli derlemesinde bazan verdiği kitab isimleri, vâkıf olabildiği şer'iyeye sicilleri ve kitâbeler *Amasya Tarihi* bibliyografyasının hududlarını tayine yardımcı olabilir³⁴. Yazma haldeki VI.-XII. cildleri ile bir biyografi eseri şekline bürünen *Tarih*'de *Şakâik* ve zeylleri, Sicill-i Osmânî künyeleri belirtilerek sıkca kullanılmıştır.

Amasya Tarihi hakkındaki bilgilerin son zamanlara kadar eksik kaldığı görülmektedir³⁵. Eseri ilk takdir edenlerin başında İ. H. Uzunçarşılı gelir. Daha sonra A. S. Tveritnova ve M. Akdağ gibi araştırmacılar verilen bilgilerin sağlıklı olduğuna işâret etmişlerdir. Eser bu sonunculara göre «Türklük-Devşirmelik» meselesinin ve «celâlî fetretinin» en iyi şekilde tahlil edildiği kitaptır³⁶. Yasar, Türk idârecisi görememekten esefle bahsederek, Anadolu'nun ihmâlinin celâlî isyânlarının çıkışma sebeb olduğunu savunmaktadır. Ancak, bâtil bir mezheb ve fırkalarının celâlî fesâdındaki önemli rolleri gereken özenle vurgulanmamıştır. Biyografileri ihtivâ eden cildlerde rastlanılan celâlî ve celâlî elebaşlarına âid

32 I, 337-339.

33 I, 340.

34 Eserin I. cildinin bibliyografyası, Yasar'ın verdiği kitab isimleri takib edilerek denenmiştir. (Yılmaz-Akkuş, *a.g.sad.* XXI-XXII). *Tarih*'de adı geçen tezkireler de tesbite çalışılmıştır (A.S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Ankara 1973, 458; *Amasya İl Yıllığı 1967*, İzmir 1967, s. 132).

35 Bursalı Mehmed Tâhir eseri, *es-Sefinetü'r-râsiyye fi târîh-i Amâsiyye* adıyla VIII cild (*OM*, III, göst. yer ve ondan naklen F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. C. Üçok, Ankara 1982, s. 382) ve Levend XI cild (*a.g.e.*, I, 456) olarak belirtirler.

36 Ayrıca bk. T. Akpınar, «Amasya Tarihi Yazarı Hüseyin Hüsameddin ve Bilinmeyen Eserleri», *Bibliyografya-Kitap Haberleri Bülteni*, I/3 (İstanbul 1972), 163-164.

hâl tercümeleri, diğer cildlerde geniş yere sahip ısyânların seyri ve sonuçları, yazarın kanaatini ve bu olaylara verdiği önemi tamamlar mahiyetdedir.

Eser, devlet merkezi ve hududlardaki olayların bölgeye olan etkilerine, civarı illerin tarihlerine dâir bilgilere yer vermesi bakımından şehir tarihi kimliğini aşmaktadır. Ayrıca bir münâsebetle Amasya ile ilgileri kurulan kimselerin geniş biyografilerinin bulunması kıymetini arttıran özelliklerindedir³⁷. *Amasya Tarihi*, yayınlanan cildleri ile şehir tarihçiliğinin gelişmesine önemli yararlar sağlamıştır.

C. Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın Diğer Eserleri

1. Basılmış Eserleri

- a. *Evkâf-ı Humâyûn Nezâretî'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüz-zârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335, 251 s. Nâzırların biyografileri İ. Mahmud Kemal İnal, vakıfların tarihçesi Yasar tarafından hazırlanmıştır³⁸.
- b. *Temel*, İstanbul 1926, 62 s.
- c. «Koca Mehmed Paşa», *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, VII/37 (1332), 43-49; VII/38 (1332), 117-122.
- d. «Alâaddin Bey», *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası* (TTEM), XIV/82 (1340), 307-318; XIV/83 (1340), 380-384; XV/85 (1341), 128-133; XV/86 (1341) 200-210.
- e. «Sultan Altunbaş», *TTEM*, XV/88 (1341), 305-326.
- f. «Orhan Bey'in Vakfıyesi», *TTEM*, XVI/94 (1926), 284-301.
- g. «Molla Fenâri», *TTEM*, XVI/95 (1926), 368-383; XVII/96 (1928), 148-158.
- h. «İran'da Türkler», *Türk Yurdu*, XIV/151 (1334), 3687-3697.
1. «Afrasyâb Kimdir», *Türk Yurdu*, XIV/154 (1334), 4091-4098; XIV/155 (1334), 4150-4156; XIV/156 (1334), 4288-4294.

37 Amasyalı kabul edilmiş Kemâl Paşa-zâde hakkındaki 25 sahifeyi aşan biyografi bendi bir misal olarak verilebilir.

38 Eserin Nazif Öztürk tarafından yapılan sadeleştirilmesi *Vakıflar Dergisi*'nde yayınlanmıştır.: «I», sayı 15 (1982), s. 88-99; «II», sayı 16 (1982), s. 31-42; «III», sayı 17 (1983), s. 61-78; «IV», sayı 18 (1984), s. 43-59; «V», sayı 19 (1985), s. 61-89.

- i. «Türk Dili», *İkdâm Gazetesi* (24 Rebîülevvel 1939), s. 2³⁹.
- j. Türk dili üzerine *Kemal* adlı broşür, 1926⁴⁰.

2. Basılmamış Eserleri

- a. *Nişancılar Durağı*.
- b. *Osmanlı Meşâhîri*.
- c. *Türk Emniyet Teşkilâtı Tarihi*.
- d. *et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati'l-Türkiyye tercümesi*.
- e. *Türk Takvimi*⁴¹.
- f. *Türk Fülleri, Türk Sıfatları, Türk İsimleri*⁴².
- g. *Divân-ı vezâret*⁴³.
- h. *Paşa Armağanı*.
1. *Kitâbu't-tasrîf (Temel Külliyyâtından Füller Hakkında Mü-lâhazât-ı Sarfiye)*.
- i. *Türk Sıfatları (Türk Çavları)*⁴⁴.

III. Osman Fevzi Olcay, *Amasya Şehri*

A. Osman Fevzi Olcay

Hayatı ile ilgili bilgiler *Amasya Meşâhîri* adlı eserine aldığı otobiyografisine dayanmaktadır. Buna göre Hasan-oğlu şöhretine sahib yazar, âilesinin Sultan II. Bayezid (1481-1512) devrinden itibâren sâkini oldukları Amasya'da 1304 (1886-7)'de doğmuştur. Babası Kara Vâiz Ahmed Hilmî Efendi'dir⁴⁵. Sofi-zâde Mektebi'ndeki ilk tahsilini müteâkib rüşdiye ve idâdiyi bitirmiş (1904), Dârü'l-fünûn'da tahsil için bulunduğu İstanbul'daki bir senelik ikâme-

39 Yılmaz-Akkuş, *a.g.sad.*, VII.

40 Çağan, *a.g.m.*, s. 3.

41 Akpınar, *a.g.m.*, s. 168.

42 Çağan, *a.g.m.*, göst. yer.

43 1301'den 1523'e kadar vazifeli vezirlerin biyografilerini ihtiva ettiğini Yasar belirtmektedir («Orhan Bey'in Vakfiyesi», s. 298).

44 Son üç eserin yazarı tarafından çoğaltılmış birer nüshaları Anıtkabir Ktb., nr. 489, 497, 488'de bulunmaktadır (*Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu -TÜYATOK-*, haz. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, I, Ankara 1979, 3-4).

45 Üniversite Ktb., TY nr. 9382, s. 182.

tinden sonra, babasının davetiyle Amasya'ya dönerek onun, adını vermediği medresesinde 5 yıl süren eğitimini tamamlamıştır. Balkan harbi yıllarında Trakya'da askerlik, Dünya harbinde Amasya Askere Alma Kalemi kâtibliğinde bulunmuştur. Bu arada Kâzım Karabekir Paşa'nın komutanlığındaki ermeni ısyânlarının bastırılmasına ve tehcir işlerine iştirâk etmiştir. 1917'de Amasya Emlâk-i Milliye tahsildârlığı ve Tütün İnhisâr memurluğu, 1929'da Samsun İskân Müdürlüğü mütemedliği görevlerinde bulunmuştur. Bu vazife ile geldiği İstanbul'da, 1933'den itibaren Arşiv Dâiresi'nde ve İstanbul Kütüphaneleri Kitap Tasnif Komisyonu'nda çalışmıştır. Sineklî, Rami, Akçalı nahiye müdürlükleri de yapan Olcay'ın, 1947 yılında kaleme aldığı otobiyografisinde en son Sarıyer Tahriirât Kitâbeti'ne tayini belirtilmektedir. Bu tarihten itibaren hakkında sağlıklı bilgilere ulaşılabilen yazarın Fethi ve Bedriye adlı iki evlâdı bilinmektedir.⁴⁶

B. Amasya Şehri

1934'de yazılmış olan eserin bizzat yazarı tarafından çoğaltılmış ve bazıları tamamlanamamış nüshaları değişik kütübhanelerde bulunmaktadır⁴⁷. İstanbul'daki bilinen iki yazmada *Amasya Şehri* olarak belirtilen eserin adı⁴⁸, bazı yerlerde *Amasya Şehri Tarihi*⁴⁹, *Amasya Tarihi*⁵⁰ ve *Amasya Tarihleri Zeyli*⁵¹ şekillerinde bildirilmektedir.

Amasya Şehri'nin ilk yapılarında alfabetik konu, şahıs, yer ve müessese adlarını sıralayan fihristler bulunmaktadır. Ancak metin tertibinde bir plân gözetilmediğinden muhtevâ hemen an-

46 *A.g.e.*, s. 183-191.

47 *Amasya Şehri*'nin şimdilik bilinen nüshaları şunlardır: Topkapı Sarayı Müzesi Kütübhanesi (TSMK), Yeniler Kısmı, nr. 774 (Bk. F. Edhem Karatay, *TSMK Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, İstanbul 1961, 325); Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 2; Tübingen, Staatsbibliothek, Ms. or. quart 2018 (B. Flemming, *Türkische Handschriften*, I, Wiesbaden 1968, 265-266).

48 TSMK, Yeniler Kısmı, nr. 774, s. 1; Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 2, s. 1.

49 Karatay, *a.g.k.*, I, 325.

50 Akpınar, *a.g.mad.*, s. 6.

51 Fremming, *a.g.k.*, I, 266.

laşılmaz. Buradaki Amasya'nın tabii, coğrafi ve iktisâdî durumuna, şehirden yetişen sadrîâzam, vezir, kumandan, âlim, tarihçi, coğrafyacı, şâir, tabib, hattât ve benzerlerine âid bilgiler bir bölüm olarak ele alınabilir. Daha sonra Amasya'da mevcut antik çağ, Selçuklu, Osmanlı devri eser ve kitâbeleri ile şehirdeki mütâreke yıllarına âid olaylar nakl edilmektedir. Olcay'ın çalışmasını diğer eserlerden ve belki yazmalardan ayıran özelliği, ilgili şahısların resim veya fotoğraflarının verilmesi, bir çok kitâbenin önce aynıyle sonra tercümesi veya devrinin yazısıyla tesbit edilmesidir.

Amasya Şehri'nde bir kaç kitab ismi dışında kullanılması muhtemel eserler belirtilmemiştir. Daha çok Olcay'ın seyahat ve gözlemlerine dayanan bilgilerin, asıl malzemeyi meydana getirdiği anlaşılmaktadır. *Belâbil*'i gördüğünü bildiren yazarın⁵², 1934'de üzerinde çalıştığı eserinde, aynı yıla kadar IV. cildi de basılmış *Amasya Tarihi*'nden söz etmemesi enteresandır.

Osman Fevzi Olcay'ın, çeşni ve tezyinin önem kazandığı *Amasya Şehri*, bu yönleriyle bir şehir tarihi olmakdan uzaktır. Ancak renkli resimleri, hattı bakımından da ilgi çekici kitâbe nakilleri, çeşidli yerlerden temin edilerek yapıştırılmış fotoğrafları, mezar taşlarından mumyalara kadar değişik eşyanın tasvirleri esere önem kazandırmaktadır. Sarf edilmiş zaman ve mesâinin, bu devrin Amasya'sı ve Amasyalıları hakkındaki eksik bilgilerin telâfisine imkân sağlayabilecek bir seviyede bulunduğu ifade edilebilir.

C. Osman Fevzi Olcay'ın Diğer Eserleri

1. Basılmış Eserleri

- a. *Câhız, Türklerin Faziletleri ve Övgütleri* (trc. O. F. Olcay), İstanbul 1939, 29 s.⁵³

52 TSMK, Yeniler Kısmı, nr. 774, s. 64.

53 Bu basımın, Mehmed Şerefeddin Yalçın tarafından *Türk Yurdu*'nda yayınlanan el-Câhız çevirisinin tahrif edilmiş bir tekrarı olduğu hakkında bk. Aykut Kazancıgil, «Mehmed Şerefeddin Yalçın (1879-1947)», *Bilim Felsefe Tarih*, sayı 1 (İstanbul 1991), s. 120.

2. Basılmamış Eserleri

- a. *Amasya Meşâhîri*. Biyografi te'liflerinin meşhurları da kullanılarak 1947'de hazırlanmış olan eser, alfabetik sıralanan toplam 181 şahsın biyografisini ihtivâ etmektedir. Yer yer boş sahifelerle birlikte yine ilgili şahsın veya mezar taşının fotoğraf yahud çizimi verilmektedir. Yazarın otobiyografisi ve silsile-nâmesi *Amasya Meşâhîri*'nin son konusudur⁵⁴.
- b. *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Viyana Muhâsarasındaki Hezîmetin Sebepleri*⁵⁵.
- c. *Muhtasar-ı Menâkıb-ı Mevlânâ*⁵⁶.

Amasya, muhtevâları belirtilmeye çalışılan eserlerden de anlaşıldığı üzere, şehrin tarihine dâir yapılabilecek daha geniş araştırmalar için hazır ve oldukça değerli malzemeye sahip görünmektedir. Özellikle son devir Amasya'sına âid bu bilgilerin etraflı bir çalışmaya konu olabilmesi, öncelikle sözü edilen yazarlar hakkındaki tamamlayıcı bilgilerin teminine ve önemli kısmı yazmalar halinde kalmış kitabların sağlıklı metinlerinin yayınlanmasına bağlıdır. Bu bakımdan ilgilileri, bir takım özel kitaplıklarda bulunduğu bilinen nüshaların tesbiti işi beklerken, müellif hattı ile mevcut bazı çalışmaların hızla yayınlanması lüzûmu da âşikârdır.

54 Şu nüshalar bilinmektedir: Üniversite Ktb., TY nr. 9382; Tübinger, Staatsbibliothek, Ms. or. quart 2124 (Flemming, *a.g.k.*, I, 235-236. Burada eserin adı *Amasyalı Meşhur Adamlar* şeklindedir); TSMK, Yeni Yazmalar Kısmı, nr. 253 (Bk. Karatay, *a.g.k.*, I, 421-422).

55 Eserin müellif hattı bir nüshası TSMK, Yeni Yazmalar Kısmı, nr. 597'dedir (Bk. Karatay, *a.g.k.*, I, 421).

56 Adı verilen eserin yine müellif hattı bir nüshası, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ktb., nr. HC 175'de bulunmaktadır (*TÜYATOK*, I, 39).